

18. YÜZYIL İSTANBUL AĞZI HAKKINDA BAZI GÖZLEMLER

*Mehmet GÜMÜŞKILIÇ**

ÖZET

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesinden sonra İstanbul'a Anadolu'nun değişik yerlerinden gelip yerleşen Türklerin; Rum, Ermeni ve başka milletten halkların Türkçe kelimeleri telaffuz etme biçimlerinden süzölmüş olan imparatorluk dilini (İstanbul Türkçesini), esas olarak İstanbul ağzı oluşturmaktadır.

Bu makalede; günümüzde kaybolmaya yüz tutmuş İstanbul ağzının 18. yüzyıldaki durumundan bahsedilecektir. 20. yüzyılın başlarında İstanbul ağzında rastlanılan bazı fonetik özellikler 18. asırda kaleme alınmış olan bazı eserlerdeki verilerle karşılaştırılacak ve bu yüzyılda İstanbul'da konuşulan standart dildeki bir takım kelime ve eklerin İstanbul ağzındaki şekillerle benzerlikleri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İstanbul Ağzı, İstanbul Türkçesi, Sesbilgisi, 18. Yüzyıl Transkripsiyon Metinleri.

SOME OBSERVATIONS IN 18th CENTURY ABOUT İSTANBUL DIALECT

ABSTRACT

Istanbul dialect fundamentally constitutes the Empyrean language (Istanbul Turkish) which had been filtered through pronunciation styles of the Greek, Armenian and people from other nations and Turkish who came from different parts of Anatolia and settled after the time Mehmed II. conquered Istanbul.

In this essay we are going to deal with the condition of Istanbul dialect in the 18th century, which is about to become extinct now. At the beginning of 20th century, some phonetic characteristics found in Istanbul dialect will be compared with some data found in certain works written in the 18th century and similarities of some vocabulary and suffixes found in the standart language with the forms in Istanbul dialect will be presented.

Key Words: *Istanbul Dialect, İstanbul Turkish, Phonetic, 18th century, Transcription Texts.*

* Doç. Dr., Fatih Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

Bazı Kısaltmalar

Vig.: Viguiet'in *Elemens de la Langue* adlı eseri.

Car.: C.C. Carbognano'nun *Gramatica Turca* isimli eseri.

Ny.: N. Yalçınar'ın "İstanbul Türkçesi Konuşma Dili Hakkında Bir Araştırma (1930-1950 Yılları Arası)" Adlı Makalesi

Ün.: Üniversitesi

Bak.: Bakanlığı

Vak.: Vakfı

s.: sayfa adlı makalesi.

Tos.: T. Oral-Seyhan'ın "İstanbul Türkçesi" adlı makalesi.

Yay.: Yayınları

Giriş

Türkler tarih boyunca bir çok medeniyet kurmuşlardır. Bu medeniyetleri tesis ederken kendi dillerini, yani Türkçeyi de tarihin çeşitli dönemlerinde büyük diller arasına sokabilmişlerdir. Kaşgarlı Mahmud daha 11. yüzyılda devâsâ eseri *Dîvânü Lügâti't-Türk*'ünü, yine aynı yüzyılda Yusuf Has Hâcib *Kutadgu Bilig*'ini kaleme alırken Türkçenin Asya'da Arapça ve Farsça ile boy ölçüşebilecek bir dil olduğunun farkındaydılar. Ali Şîr Nevâyî, Arapça ve Farsça eser yazmanın taltif edildiği bir dönemde (15. yüzyılın sonlarında) *Muhâkemetü'l-Lugateyn* adlı eserini yazarak Türkçenin, Farsçadan bir çok yönden daha üstün olduğunu örnekler vererek ispat etmeye çalışmış ve pek çok Türk edip, tarihçi, şair ve ilim adamını Türkçe eser kaleme alma konusunda teşvik ederek onlara yol göstermiştir. Kaşgarlı Mahmud eserini; Türklerin âdetlerini, geleneklerini, kültürlerini ve herşeyden önce dillerini Araplara, Farslara göstermek ve Türk medeniyetinin ne kadar büyük bir medeniyet olduğunu belki de bütün dünyaya tanıtmak amacıyla o dönemin en büyük dili Arapça ile yazmıştır. *Dîvânü Lügâti't Türk*'te geçen Türkçe kelime, deyim ve cümlelere; *Kutadgu Bilig*'de yer alan kelimelere göz atıldığında bunların büyük çoğunluğunun Türkçe kökenli olduğu, ayrıca Arapça, Farsça, hatta Çince ve Moğolca kökenli kelimelerin bile bu eserlerde az çok bulunduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı dönemine geldiğimizde ise, Osmanlıların ilk zamanlarından Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesine kadar

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

geçen sürede Türkçenin yavaş yavaş neşv ü nemâ bulduğunu görürüz. Özellikle 13. yüzyılın başlarından 15. yüzyılın ortalarına kadar Anadolu'da kurulan beyliklerin başında bulunan beylerin Türkçeye çok önem vermesi neticesinde Türkçe eserlerin çoğalıp; Türkçenin, Arapça, Farsça kadar değerli bir dil hâline gelmesinden sonra Türkçe bambaşka bir hâl alır. Osmanlı Devleti'nin, neredeyse bütün beylikleri kendi hâkimiyeti altına almasından sonra Türkçenin gücü daha fazla artar.

Türkçenin gelişmesi ve bir dünya dili hâline gelmesinde Fatih'in çok önemli bir rolü vardır. Fatih, İstanbul'u 1453 yılında fethettikten sonra harap olmuş şehirde büyük bir imar faaliyetine girişmiş ve bunun için yeni bir vakıf sistemi oluşturmuştur. Varlıklı kişilere İstanbul'da okul, hastane, han, hamam, çarşı vb. yaptırıp, bunları vakfetmelerini istemiş, hâli vakti yerinde olan insanlar da Fatih'in bu arzusunu emir telakkî edip yerine getirmişlerdir. Böylece İstanbul'da ve daha sonra bir çok Osmanlı şehrinde büyük bir vakıf medeniyeti meydana gelmiştir¹. Fatih ayrıca fetihden sonra otuz bine kadar düşen nüfusu arttırmak için Osmanlı Devletinin sınırları içerisinde yer alan bir çok milletten insanı İstanbul'a yerleştirip onlara arazi vermiştir. Bunlara Aksaray, Lârende, Konya, Karaman, Ereğli, Kocaeli, Aydın, Saruhan, Balıkesir'den çok sayıda Müslümanı; Foça ve Amasra'dan Ermeni ve Rum tüccarları; Mora, Taşoz, Limni, İmroz, Eğriboz ve Semendirek adalarından Rum ahalisini; Trabzon, Midilli ve Argos Rumlarını; Kefeli Ermeni, Rum ve Latinlerini; 1456 yılında Rumeli'den sürülen Yahudileri örnek olarak verebiliriz. Fatih Sultan Mehmet'ten sonra tahta geçen Yavuz Sultan Selim, II. Beyazıt ve Kanunî Sultan Süleyman zamanında da İstanbul'a Araplar, Farslar ve özellikle İspanya'dan kovulan Yahudiler ve Sırlar yerleştirilmiştir².

İstanbul'un Türklerin eline geçmesinden sonra imar faaliyetleri ile beraber kültürel alanda da önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Ayasofya'da, Zeyrek'te medreseler kurulduktan sonra meşhur Semâniye medresesi yine Fatih döneminde vücuda getirilmiştir³.

Tarih boyunca çeşitli diller imparatorluk dili olmuşlardır. Latince, Arapça, İngilizce ve Türkçe bu dillerdendir. Bir dilin

¹ K. İnan, "Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'un Fethi ve Etkileri", *Türkler Yeni Türkiye Yay.*, Cilt: 9, Ankara 2002, s. 285.

² H. İnalçık, "İstanbul (Türk Devri)" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt:23, İstanbul 2001, s.220-239.

³ İ. Erunsal, "İstanbul (Kültür ve Edebiyat)", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt:23, İstanbul 2001, s.275-276.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

imparatorluk dili olabilmesi için yalnız bir vatanda değil, bir çok vatanda işlenip güzelleşmesi ve bir dil musikîsine sahip olması gereklidir. Eskiden beri Türkçe üzerinde Rumeli ve Anadolu'nun tesiri söz konusudur⁴.

İstanbul'da konuşulan Türkçe; Rumeli'de bulunan ve İstanbul'a Anadolu'dan getirilen Türklerin telaffuz şekillerinden ve Osmanlı topraklarında konuşulan Arapça, Farsça, Rumca, İtalyanca, Sırpça, Ermenice gibi dillerden ses aldı. Fakat bu dillerdeki kelimeleri bir süzgeçten geçirerek çeşitli pürüzleri ortadan kaldırdı ve belki de hiç bir dilde olmayan bir musikîye ulaştı⁵.

İstanbul halkı kelimelere ayrı bir telaffuz şekli vermiştir. İstanbullu'nun kulakları seslerin renklerindeki mükemmeliyeti yakalamıştır. İstanbul Türkçesi; yerine göre uzunlukları muhafaza eder yerine göre kısaltır, ünlüleri açıkça söyler, mantikîdir. İstanbul ağzı, düzene uymayan sesleri reddeder. Beş yüzyıl boyunca Türkiye Türkçesinin temelini oluşturan İstanbul ağzı İstanbul Türkçesini meydana getirmiştir⁶.

Bilindiği gibi Osmanlılar Rumeli'ye İstanbul'dan daha önce girdiler. İstanbul Osmanlı Devleti'nin başkenti olmadan Edirne ve Bursa Osmanlı'ya başkentlik yapmış iki şehirdi. Rumeli'de ilk Türk yerleşimi Gelibolu-Edirne çevresinde oldu. Burayı ilk mesken tutanlar da Kuzeydoğu Türkleri idi. Daha sonra Bulgaristan, Makedonya ve Yunanistan'da alınan yerlere Anadolu'nun çeşitli yerlerinden (Konya, Karaman, Kütahya, Eskişehir, Bursa vb.) insanlar aile aile göç ettirilmişlerdir. Rumeli'nin ilk merkezlerinden olan Edirne ve Bursa sarayının dili İstanbul sarayının dili ile aynıydı. Edirne-Bursa-İstanbul havas tabakasının dili bazı farklılıklarla birlikte diğer beylik saraylarının da dili olmuştur. Osmanlı Devleti'ni yöneten seçkin tabakanın konuştuğu Türkçenin güneyde Bursa ve Güneydoğu Rumeli bölgesinde, kuzeyde Balkan dağlarında, batıda Sofya'nın doğusuna kadar olan yerlerde özel bir etkisi söz konusudur. Osmanlı Türkçesinin kültür bölgesi bu alandı⁷. XII ve XIV. yüzyıllarda

⁴ N. S. Banarlı, *Türkçenin Sırları*, Kubbealtı Neşriyat, 24. Baskı, İstanbul, 2007, s.30-31.

⁵ E. H. Ayverdi, "İstanbul Türkçesi Üzerine Bir Dil Anketi", *Kubbealtı Akademi Dergisi*, Sayı: 1, İstanbul 1972, s. 50-51.

⁶ M. K. Bilgegil, "Kaybolan İstanbul Türkçesi", *Kubbealtı Akademi Dergisi*, Sayı: 1, İstanbul 1972, s. 62-63..

⁷ G. Nemeth, "Bulgaristan Türk Ağızlarının Sınıflandırılması Üzerine" *TDA Belleten 1980-1981*, Ankara 1983, s. 160-161.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

(Beylikler döneminde) ağız farklılıklarının hemen hemen ortadan kalkması⁸ belki de bu durumu daha da kolaylaştırmıştır.

İstanbul Türkçesi ve İstanbul Ağzı

Bugünkü standart Türkçemizin temelini oluşturan İstanbul Türkçesi ile İstanbul ağzı arasında bazı farklılıklar vardır. İstanbul ağzı maalesef günümüzde kaybolmakla karşı karşıyadır. İstanbul Türkçesi tarih boyunca yazı dilimizi oluşturmuştur. Bu dili Anadolu'dan gelen Türkler, İstanbul'da bulunan veya İstanbul'a başka şehirlerden gelen Rumlar, Ermeniler, Gürcü, Yahudi ve hatta İstanbul'da yaşayan İtalyan ve Fransızların konuşma şekilleri oluşturmuştur, diyebiliriz. İstanbul Türkçesini yazı dilinin seyri içinde takip edebiliyoruz. Arap harfli metinlerden tam belli olmasa da Latin harfleriyle kaleme alınan kitaplarda yazı dilinin özellikleri az çok anlaşılmaktadır. 17. yüzyılda hem uyumlu hem de uyumsuz şekillerine rastlanılan kelime ve ekler, artık 18. yüzyılın başlarından itibaren Türkçede uyuma girmiştir⁹. İstanbul ağzını ise yazılı metinlerden takip edebilmek oldukça zordur. İstanbul ağzının meydana gelmesinde kadınların rolü oldukça fazladır. Özellikle saray çevresinde, Beylerbeyi, Çamlıca, Kandilli, Kanlıca, Erenköy, Kandilli gibi semtlerdeki eski konaklarda ve yalılarda Türkçeyi âdetâ bir musikî eseri gibi seslendiren gün görmüş kadınların nazikâne telaffuzları İstanbullu söyleyişlerdir¹⁰. İstanbul'da kadınların kendi aralarında konuştukları özel tabir ve deyimler bile vardır¹¹.

⁸ M. Çavuşoğlu, "Fatih Sultan Mehmed Devrine Kadar Osmanlı-Türk Edebî Mahsullerinde Muhtevanın Tekâmülü", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, yıl: 11, Sayı: 2, İstanbul 1982, s. 41.

⁹ 17 ve 18. yüzyılda İstanbul Türkçesine dayanan Standart Türkçe ile ilgili şu çalışmalara bakılabilir: H. Develi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ne Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar*, TDK Yay., no: 622, Ankara 1995; M. Duman, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ne Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri*, TDK Yay., no: 616, Ankara 1995; M. Gümüşkılıç, *Phonological Features of the 18th Century Ottoman Turkish (18 Yüzyıl Osmanlı Türkçesi Ses Hadiseleri) (6 cilt)*, Harvard Ün. Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, Amerika Birleşik Devletleri, 2005.

¹⁰ N. Sami Banarlı, *age.*, s. 240.

¹¹ Bunlardan bazıları şunlardır: *Akrabası değil mi çocuğun kanı kaynıyor; artık kabak çiçeği gibi açıldı; üstüme iyilik sağlık; bir kız ki sorma cilve kutusu; burnunu sıksan canı çıkacak; dilini eşek arısı soksun; günahı vebali boynuna; haydi oradan mıymıntı; inadım inat, muradım murat; laf değil a söz ola; yaşı ne başı ne, daha üç yirmisinde; Rabbim sonunuzu hayr etsin; boyu bosu devrilsin; dilerim el avuç açsın; kül kömür olsun* (Abdulaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, Tarih Vakfı Yurt Yay., Cilt: 2, İstanbul 1995, s. 428-441.).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008

İstanbul ağzını İstanbul'a oldukça yakın olan Rumeli etkilemiştir, diyebiliriz İstanbul ağzıyla Rumeli'nin bazı ağızlarının benzer özellikler göstermesi bunun delilidir¹².

18. Yüzyılda İstanbul Ağzı

İstanbul ağzıyla, yani İstanbul Türkçesi konuşma dili ile ilgili malzemeyi, Arap harfli imlâ bize yeteri kadar veri sunamadığı için tam olarak toplayamıyoruz. Fakat 17. yüzyılda Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinin Arap harfli metinlerin içinde belki de İstanbul ağzıyla ilgili bize en çok bilgi veren müstesna eserlerden olduğunu söyleyebiliriz. Evliya Çelebi, orta dereceli bir âlimdir. İstanbullu'dur, hattattır, Arapça, Farsça ve dinî ilimleri bilir. O zamanın İstanbul entelektüellerindendir. En önemli özellikleri arasında Türkçeyi mükemmel bir şekilde bilmesi ve kullanması gelmektedir. Eserinde, gezdiği ve gördüğü yerler ile ilgi ağız ve dil özelliklerinden bahseder. Tabii ki, İstanbul'daki konuşma dilinden de örnekler verir¹³. Arap harflerini kullanarak klasik imlâ ile yazılan kelime ve eklerin bir bakıma konuşma dilindeki şekillerini okuyucuya sunmak ister. Tarih boyunca bir çok metinde orijinal yazılışları değiştirilmeyen Arapça, Farsça asıllı kelimelerin bile imlâları ile oynar. Konuşma dilindeki sesleri yazıya aktarmak, bir açıdan alıntı kelimeleri söylediği gibi yazmak ihtiyacından meydana gelen Evliya'nın uygulaması daha sonraki yüzyıllarda da örnekleri olmakla beraber pek yaygınlaşmamıştı¹⁴. *Seyahatname* ile beraber yine 17. yüzyılda Transkripsiyon Metinleri adıyla anılan Batılı ilim adamlarının yazdıkları Türkçe sözlük ve gramerlerin bazılarında Türkçe kelime ve cümleler Latin harfleriyle tespit edilerek genellikle kelimelerin İstanbul ağzındaki kullanım biçimleri bulunmaktadır. Zaten Transkripsiyon Metinleri ile *Seyahatname*'deki veriler birbirini destekler mahiyettedir. Bu metinlerin içinde yer alan Meninski'nin devâsa 3 ciltlik sözlüğü ve onun indeksi mahiyetinde olan diğer cildi

¹² Bu konuda bkz. G. Nemeth, *age.*, s.113-167; T. Gülensoy, "Rumeli Ağzlarının Ses Bilgisi Üzerine Bir Deneme", *TDA Yıllığı Belleten 1984*, Ankara 1987, s.87-147; M. Gümüskılıç, "Rumeli Türkçesinin İstanbul Türkçesi Konuşma Diline Etkisi", *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, Ankara 2004, s.1311-1313.

¹³ M. Duman, *age.*, s.4-6.

¹⁴ Meselâ; yabancı kökenli özellikle kapalı hecelerdeki uzunluğun söyleyişte kaybolduğunu göstermek için Evliya, orijinal imlâsında uzun ünlü taşıyan kelimelerdeki uzunlukları imlâda *âyin*, *zemin*, *taym* kelimelerinde olduğu gibi göstermemiştir. "ha" harfiyle yazılan *hemrâ* kelimesini "he" harfiyle belirtmiştir (M. Tulum, XVII ve XVIII. Yüzyıllarda İstanbul Türkçesi: Sesler ve Uyumlar Üzerine Bir Deneme", *Türkler*, Cilt: 11, Ankara 2002, s.499-500.)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

ve *Grammatica Turcica* adlı Türkçe gramer kitabında da İstanbul Türkçesi ve İstanbul ağzı ile ilgili örnekler vardır¹⁵.

18. Yüzyıla geldiğimizde, Türkçedeki uyumların (ünsüz uyumu hariç) tamamlandığını görüyoruz. Bu yüzyılın başında Türkçeyi mükemmel bir şekilde kullanan Nedim ile karşılaşırız. Nedim konuşma dilini ve özellikle halk dilini şiirine sokmuştur¹⁶. Dolayısıyla o, şiirlerinde İstanbul ağzında geçen kelimeleri kullanmıştır. İstanbul Türkçesiyle harikulâde şiirler yazan büyük bir şairdir.

İstanbul ağzı örneklerine 18. yüzyılda biri Latin harfleri kullanılarak Türkçe kelime ve eklerin belirtildiği; diğeri ise hem Arap hem de Latin harfleriyle Türkçe kelime ve eklerin gösterildiği iki kitapta rastlayabiliyoruz.

Çalışmamızda; İstanbul ağzı ile ilgili 1930-1950 yılları arasındaki sözlü kaynakları işleyen Neclâ Yalçiner¹⁷ ve Tanju Oral-Seyhan'ın¹⁸ makalelerinde geçen fonetik özelliklerle Viguier'in 1790'da İstanbul'da basılan *Elemens de Langue Turque* ve C.C. Carbognano'nun 1794 senesinde Roma'da yayımlanan *Grammatica Turca* adlı kitaplarında yer alan bazı Türkçe kelime ve ekler mukayese edilerek 18. yüzyılda İstanbul ağzına dayalı konuşma dilinin görünümü okuyucuya sunulacaktır¹⁹.

Her şeyden önce İstanbul Türkçesine dayalı standart dile baktığımızda 18. yüzyılda ses uyumlarının hemen hemen tamamlandığını rahatlıkla söyleyebiliriz. **Vig.** ve **Car.** da buna en büyük şahittir²⁰. Bu kitaplarda geçen az sayıda uyumsuz örneklere ve

¹⁵ Meselâ: *Eylik eyle deñize bırak balık bilmese halık bilir; Bunun aña alakası yoktur* (F. M. Meninski, *Thesaururs Linguarum OrientaliumTurcicae Arabicae Persicae I*, Viyana 1680, sütun: 607-614.)

¹⁶ M. Çavuşoğlu, "Nedime Dair", *Türk Dili*, Sayı: 426, s.338-340.

¹⁷ N. Yalçiner, "İstanbul Türkçesi Konuşma Dili Hakkında Bir Araştırma (1930-1950 Yılları Arası)", *Türk Dili*, Sayı: 609, Ankara 2002, s.712-723.

¹⁸ T. Oral-Seyhan, "İstanbul Türkçesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bak. ve Tarih Vak. Yay., Cilt: 4, İstanbul 1994, s.243-246.

¹⁹ Çalışmamızın bundan sonraki kısmında, Necla Yalçiner'in makalesi için **Ny.**; Tanju Oral-Seyhan'ın makalesi için **Tos.**; Viguier'in grameri için **Vig.** ve Carbognano'nun grameri için ise **Car.** kısaltmaları kullanılacaktır.

²⁰ **Vig.** ve **Car.**'da geçen ve ünsüz uyumları hariç bütün ses uyumlarını gösteren istatistikî iki çalışma tarafımızdan yapılmıştır (M. Gümüşkılıç, *Viguier'in Elemens de la Langue Turque (Türk Dilinin Unsurları) Adlı Eserinin Ses Uyumları Bakımından İncelenmesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1992; M. Gümüşkılıç, *Phonological Features of the 18th Century*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

farklı kullanışlara göz atıldığında bu şekillerin İstanbul ağzını, yani o dönemdeki konuşma dilini yansıttığı tarzındaki değerlendirme yanlış olmayacaktır. Aşağıda bunlarla ilgili örnekler verilecektir:

1) Ünsüz Uyumu: Bu uyum ile örnekler, bir kaç kelimenin dışında her iki metinde de görülmez. Bunun 18. yüzyılda geçerli olan İstanbul ağzıyla ilgili olduğunu zannediyoruz. İstanbul ağzında da ünsüz benzeşmesi genellikle yoktur. "c" ve "d" ünsüz başlı eklerin klasik olarak yazılması konuşma dilini de etkilemiş olabilir. Nitekim Viguier *cim* harfinin hem "c", hem de "ç" harfini; *dal* harfinin de hem "d", hem de "t" harfini karşıladığını, ayrıca "d" sesinin yumuşak bir "t" sesiyle telaffuz edilebileceğini²¹ söylüyor. Muhtemelen bu sebeplerle ünsüz uyumuna bu metinlerde rastlanmamaktadır.

Örnekler:

Ny.'de: *basdı, sınıfda, geçtikden, bakdım, konuşmaktan, kaldılar, çocukdum, yaptı, gelişmişdir, olmuşdu, aşdık, başlamışdır, sanatçı, balıkcıdan, gördükce* (s.718-720).

Vig.'de: *atdık* (s.136, 154), *atdıka* (s.137), *ayaktan* (s.217), *balıkcı* (s.352), *bakdığımda* (s.190), *bakdıkları* (s. 197), *bakdırmamak* (s. 238), *etdi* (s.309, 317, 318), *etdikleri* (s.90, 176), *etdiyın* (s.89, 171), *etrafdan* (s.325), *gitdi* (s.323, 328), *gıtdiyın* (s.158, 287), *toprakdan* (s.64).

Car.'da: *aşçı* (s.23, 631), *papuçcu* (s.23, 631), *çokca* (s.511), *ekmekci* (s.23, 631), *etde* (s.597), *etden* (s.2, 5), *etdi* (s.533), *etdikde* (s.704, 707), *etdim* (s.563, 564), *cennetden* (s.653), *gıtdiğın* (s.574), *gıtdik* (s. 521), *yürütdürmek* (s.67), *yürütdürür* (s.67), *vilayetdir* (s.679, 681), *ayaktan* (s.4), *buldukda* (s.709), *buracıkda* (s.495), *çokdan* (s.508, 567, 574, 613), *eridikden* (s.177), *kayıkda* (s.601), *okumaktan* (s.374, 581).

2) Teklik 1. şahıs emir ekinin ünlüsü, ekte bulunan "y" ünsüzünün darlaştırıcı tesirinden dolayı İstanbul ağzında genellikle dar ünlülü olarak söylenir. Ünlü bazen kalınlık-incelik uyumuna da girmez.

Örnekler:

Ny.'de: *söyliyim, biliyim, görüyim, okıyım, koyuyım* (s.716)

Tos.'da: *kalım, gelım* (s.245).

Ottoman Turkish (18 Yüzyıl Osmanlı Türkçesi Ses Hadiseleri) (6 cilt), Harvard Ün. Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, Amerika Birleşik Devletleri, 2005.).

²¹ Viguier, *age.*, s.46.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

Vig.'de *alim* (s.280), *yatim* (s.280).

3) "n"nin etkisinden dolayı ilerleyici benzeşmeyle genizleşmeye yani l > n değişmesine uğramış şekillere İstanbul ağzında rastlanmaktadır.

Örnekler:

Ny.'de: *şunnar*, *bunnarı*, *çüksınnar*, *onnardan*, *akınnardan*, *alsınnar*, *zenginnerin* (s.717).

Tos.'da: *bunnar*, *odunnuk* (s.245).

Vig.'de: *bunnar* (s.302, 306, 310, 335), *onnar* (s.53, 301, 310, 314), *onnarın* (s.334)²².

4) g (ğ) > y değişmesine uğramış kelimeler İstanbul ağzında görülür.

Örnekler:

Tos.'da: Ege > Eye, düğün > düyün (s.245)

Vig.'de: *deyil* (s.149, 151, 158, 164, 297, 226, 301, 313, 325, 349), *deyildi* (s.150), *deyildir* (s.151, 339), *deyiz* (s.150, 320), *deyilmiş* (s.151), *deyilseler* (s.151), *deyer* (s.289), *deyemez mi* (s.302), *deyin* (s.198, 203)

5) Kalınlık-İncelik Uyumsuzluğu: Dil benzeşmesi, İstanbul Türkçesinde hemen hemen tamdır. Fakat İstanbul ağzının bu konuda İstanbul Türkçesinden ayrıldığını görüyoruz. Bu ağızda, kelime köklerinde ve eklerde dil uyumu genellikle bozulmaktadır.

Örnekler:

Ny.'de: *çıkıcıyım*, *oluciyim*, *unutamiyiciim* (s.716), *parayle*, *kafiylen*, *çocuklarıyla* (s.718).

Tos.'da: *gelecek*, *gelicek* (s.245), *almalîmişim*, *almalîsem* (s.245), *alseydik*, *alseymişin* (s.245), *yazdînden*, *aldîcin* (s.245),

Vig.'de: *aci* (s.218)²³, *Tañri* (s.284), *ağlemek* (s.240), *yaşe* (s.211), *aşuri* (s.189), *birakmak* (s.209), *irağ* (s.202), *irak* (s.203), *dışarı* (s.186, 198, 199); *Tañriniñ* (284, 285), *ande "onda"* (s.66, 206), *kararde* (s.190), *anden "ondan"* (s.66, 201, 296), *yavaşce* (s.209), *paslandıran* (s.284), *anler* (s.52, 66), *anlerde* (s.66), *anlerden* (s.66),

²² Bu benzeşmeye Rumeli ağızlarında da rastlanır: *günnük*, *onnar*, *ormannık*, *bunnarı*, *dinnemek* kelimelerini buna örnek verebiliriz (T. Gülensoy, a.g.e., s.130).

²³ Rumeli ağızlarında da kalınlık-incecik uyumu genellikle görülmemektedir (*aci*, *tatli*, *yazi*, *turşi*, *yazi* örneklerinde olduğu gibi). (T. Gülensoy, a.g.e., s.101).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

anleri (s.66), *anlerin* (s.66, 85, 284), *kapıcı* (s.217), *kulıdır* (s.285), *olduğu* (s.214, 286), *yoline* (s.285), *korkusi* (s.284), *ani "onu"* (s.284), *artdırirse* (s.285), *oldiler* (s.49), *şey mı* (s.321), *degildir* (s.285), *adame* (s.287), *Allahe* (s.284, 285, 346), *binaye* (s.181), *fermane* (s.321), *günahe* (s.290), *kazaye* (s.335), *semaye* (s.202), *tercümane* (s.326), *Allahde* (s.294), *malde* (s.233), *padişahde* (s.295), *kararde* (s.190), *Allahden* (s.284, 292), *beladen* (s.175), *dünyaden* (s.61, 290), *halkden* (s.293), *haramden* (s.294), *insafden* (s.165), *malden* (s.233), *marifetullahden* (s.285), *ademdan* (s.302), *arzulerden* (s.294), *azaler* (s.61), *davalere* (s. 321), *dostleriniñ* (s.284), *dünyaler* (s.61), *insanler* (s.61), *şahleri* (s. 294), *sukûtlükdür* (s.292), *akillu* (s.286), *huzurim* (s.187), *malime* (s.335), *malimi* (s. 306), *fakrimden* (s.166), *huzurin* (s.187), *rahatine* (s. 324), *vücudüne* (s.284), *esrarini* (s.287), *huzuri* (s.187), *kusurünü* (s. 171, 289), *mali* (s.294), *nazari* (s.284), *rizasi* (s.284), *vücudi* (s.294), *zatinde* (s.230), *huzurimiz* (s.187), *malimiz* (s.232), *deruniniz* (s.186), *huzuriniz* (s.187), *kelami* (s.286, 287), *tariki* (s.325), *malin* (s.232), *mazlumin* (s.291), *Mevlanin* (s.284), *zatin* (s.286), *malumdür* (s.247), *ainesidir* (s.284), *kavidur* (s.201), *meskendir* (s.285), *sarayidir* (s.284)

Car.'da: *guciüne* (s. 658.), *bağlerini* (s.708), *buncılain* (s.513, 653), *añaidık* (s.235), *añaidım* (s.235), *añayorsaidı* (s.237), *añdiidım* (s.233), *añsaidı* (s.240), *añsaidıñ* (s.240), *bulaidım* (s.592), *eriyorsaidı* (s.168), *eriyorsaidık* (s.168), *yaraladıı* (s.258), *kazıdııdılar* (s.318), *okuididım* (s.362), *seveyorsaidınız* (s.86), *vermiş olaidım* (s.144), *vursaidı* (s.341), *añduisa* (s.239), *añduisaidı* (s.239), *añduisak* (s.239), *yazıldıısa* (s.583), *kazıdıısa* (s.317) *kazıdıısak* (s.317), *okuiduisalar* (s.368), *okuiduisañız* (s.368), *vurduisa* (s.343), *añarsaimışız* (s.237), *eriyorsaimış* (s.169), *yaralarsaimış* (s.263), *yürüyorsaimışım* (s.215), *olursaimış* (s.480), *veriyorsaimışlar* (s.342), *kardaşıña* (s.548), *yazaim* (s.613), *okuyaim* (s.482), *olmalım* (s.661), *ane "âna"* (s.696), *esnade* (s.510, 717), *mağribde* (s.689), *hairlı* (s. 711), *kavidur* (s.665), *caiz mıdır* (s.697), *Misinayi* (s.676), *sabahlain* (s.506), *ındimde* (s.668)

Vig. ve **Car.**'da geçen örneklerde de görüldüğü gibi 18. yüzyılda İstanbul ağızında kullanılan şekiller, 20. yüzyıldaki eserlerde geçen biçimlere oldukça benzemektedir. Özellikle kalınlık-incelik uyumunda, son hecesinde kalın sıradan ünlü ile biten bazı kelimelere ince sıradan yönelme, ayrılma, bulunma ve çokluk ekleri getirilebilmektedir. Viguier bunu, aydınların bazen monotonluğa düşmemek, söze renk katmak amacıyla bazı kelimeleri değişik olarak söyleme tasarrufu şeklinde²⁴ değerlendirmektedir. İstanbul ağızının

²⁴ Viguier, *Elemens de Langue Turque*, İstanbul 1790, s.49.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

karakteristik hususiyetlerinden olan dil uyumunun bozulması ile ilgili örnekler fiil çekimlerinde daha fazla rastlanmaktadır. Yukarıda özellikle **Car.**'da verdiğimiz örnekler bunu göstermektedir.

Vig. ve **Car.**'da bulunan örnekler bakıldığında şimdiki zaman ekinden (-yor) önce gelen ünlünün bazen darlaşmadığı farkedilecektir. **Vig.**'de *atayordum* (s.126), *atayormuşdum* (s.126), *atayorsaydım* (s.126), *oynayordum* (s.141), *oynayormuşdum* (s.141), *oynayorsaydım* (s.141); **Car.**'da: *añayorsak* (s.237), *añayorsalar* (s.237), *yaralayorsa* (s.262), *yaralayorlarsa* (s.262), *yaralayorsak* (s.262), *yaralayorsun* (s.256), *seveyorsam* (s.85, 602) gibi örnekler bu durumu göstermektedir.

İstanbul ağzı ile ilgili yukarıda verdiğimiz ve **Vig.** ve **Car.**'da geçen örnekler elbette bunlardan ibaret değildir. Bu iki kitapta ve 18. yüzyılda kaleme alınmış olan başka eserlerde İstanbul ağzıyla ilgili işlenecek bir hayli malzeme bulunmaktadır. *verrim, büyyün, ahçe, o bir, burakdınız, ağlemek, dışarı, hangi, vakıt, berhüdar, hususan, madam, tersana, İstambıl, mehkeme, Yehudi, fekat, seray, mubarek, estağfirullah, sirr, efendim zaman* gibi kelimeler muhtemelen 18. yüzyıl konuşma dilinde İstanbul'da kullanılan biçimlerdir. Viguier Türkçe gramer kitabına, İstanbul'da konuşulan ortak dildeki kelimeleri aldığını, kullanılan Türkçeden kasdının, İstanbul'da seçkin insanlar ve âlimlerin kullandıkları dil ile; aralarında âdet olduğu üzere Arapça, Farsça; fakat evlerinde, arkadaş ve aile çevrelerinde Türkçe konuşan kanun adamlarının konuştukları Türkçe olduğunu ve İstanbul'da bulunan Gürcü, Yahudi ve Asya'nın değişik yerlerinden İstanbul'a gelen insanların hatalı söyleyişlerini de incelediğini ve kitabına aldığı kelimelerin uzlaşmalı bir söyleyiş şeklini yansıttığını söylüyor²⁵.

Burada makalenin sınırları içerisinde ancak bu kadarla iktifa ediyoruz. İleride 18. yüzyıldaki İstanbul ağzıyla ilgili bir çok örneği ihtiva edecek olan geniş bir çalışma yapmayı düşünüyoruz. Günümüzde kaybolmak üzere olan İstanbul ağzına bir nebze de olsa dikkat çektiysek, bu çalışmamız amacına ulaşmış sayılacaktır.

Makalemizin sonunda **Vig.** ve **Car.**'da yer alan ve İstanbul konuşma dilini aksettiren parçalardan örnekler verelim:

Vig.'de:

On üçüncü Mükâleme: Kahvede şahitler kavlı edib, fermane nizam verib ve Kazesker Efendiye el altından da'vayı bildirmesi üzerine

²⁵ Viguier, *age.*, 34-38.

Kahveci: - Ey efendiler da'vaye mübaşir işte bizim Osman Çavuş Ağayı ederiz. Ben da'vayı ağnattım. Koynunda böyle da'valara müteallik ne kadar ferman var. Olmaz mı Osman Çavuş Ağa o fermanın biri?

Osman Çavuş: - Olmaz. Bir fermanı kaç a yaparlar? furda arzuhalcının birine beş paraya bir arzuhal yazdırırım, on para da bir kâğıt kavasının eline verir, buyurtdururum. Ferman yapdırma güc bir şey mi? Siz Kazesker tarafını yapın.

Efendinin Biri: - Osman Ağa siz buyurun işinize. Ben de Kazesker Efendinin kâhyasına giderim. Allaha ismarladık ben çapık gelirim, inşa Allah.... (Kazesker Efendinin Kâhyasına): Selamün aleyküm 'Ali Efendi, sultanım.

'Ali Efendi: - Ve aleykümü selam, yalan şahidlerin piri. A okkabaz senin Allah bir dediyine inanırım, gayrısına inanmam.

Efendi: Efendim, benim size ne zaman yalan söylediğim var?

Ali Efendi? Doğru söyler olaydın, yalan şahidi olmazdın. Be, neyleyim ol lakırdıyı. Bize biraz para var mı? (Vig., s.321-322)

Car.'da:

İkinci Mükâleme: Baba ile oğul arasındadır. Ey oğul işte ben ihtiyarlandım, bakayım sen ne yapacaksın? Ben senin sözünden çıkmam. Babamsın ve ben sana 'itaat etmeliim. Bak oğul, eğer sen dünyada rahat geçinmek istersen benim nasihatlarımı bir eyice tutmalısın. Benim de öyle etmektir muradım. Berhordar ol oğul; Allah senin her işini rast getirsin. Allah sana da çok 'umr versin ki sen de beni istediğin gibi görüp hazzedesin. Bak oğul her şey Allah'a bağlıdır. Sen Allah'ı sev ve Allah korkusunu yüreginden boş bırakma ve her işin Allah'ın keremi ile rast gelecektir. Öyledir, zira ben de bu dedigini bir kaç kere tecrübe etmişim. (Car., s.663-665)

SONUÇ

Bugün hepimizin konuştuğu dilin (İstanbul Türkçesinin) temelini oluşturan İstanbul ağzı konusunda yapılan çalışmalar fazla değildir. 17 ve 18. yüzyıllarda İstanbul'da konuşulan dili tespit edebilmenin zorluğu da ortadadır. Bu konuda imlâdan farklı olarak bize telaffuzları gösteren ve özellikle yabancı ilim adamlarının genellikle Latin harfleriyle yazdıkları Türkçe sözlük ve gramerler yol göstermektedir. Elimizdeki verilere göre standart Türkçenin, yani İstanbul Türkçesine dayalı dilin, 16. yüzyıldan başlayarak 17. yüzyılda gelişip 18. yüzyılda tamamen yerleştiğini rahatlıkla

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008

söyleyebiliriz. 18. yüzyılda Türk dilinin uyumları (ünsüz benzeşmeleri hariç) yazı dilinde artık hüküm sürmektedir. Latin harfleriyle kaleme alınan kitaplarda az sayıdaki uyumsuz örneklere ve değişik şekillerdeki kelimelere baktığımızda ise bunların muhtemelen İstanbul ağzındaki kullanım biçimlerini yansıttığını söyleyebiliriz. Şunu da unutmamamız gerekir ki, İstanbul Türkçesi ile İstanbul ağzı arasında farklılık bulunmaktadır. İstanbul ağzındaki biçimler daha çok Rumeli ağzındaki örneklere benzemektedir.

KAYNAKLAR

- Abdulaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, Tarih Vakfı Yurt Yay., cilt: 2, İstanbul 1995, s. 428-441.
- C.C.Carbognano, *Gramatica Turca*, Roma 1794.
- AYVERDİ, E. H. "İstanbul Türkçesi Üzerine Bir Dil Anketi", *Kubbealtı Akademi Dergisi*, Sayı: 1, İstanbul 1972, s. 45-52.
- MENİNSKİ, F. M., *Thesaururs Linguarum OrientaliumTurcucae Arabicae Persicae I*, Viyana 1680.
- NEMETH, G., "Bulgaristan Türk Ağızlarının Sınıflandırılması Üzerine" *TDA Belleten 1980-1981*, Ankara 1983, s. 113-167.
- DEVELİ, H., *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ne Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar*, TDK Yay., no: 622, Ankara 1995.
- İNALCIK H., "İstanbul (Türk Devri)" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 23, İstanbul 2001, s.220-239.
- ERÜNSAL, İ., "İstanbul (Kültür ve Edebiyat)" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 23, İstanbul 2001, s.275-276.
- İNAN, K., "Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'un Fethi ve Etkileri", *Türkler Yeni Türkiye Yay.*, Cilt: 9, Ankara 2002, s. 279-311.
- ÇAVUŞOĞLU, M., "Fatih Sultan Mehmed Devrine Kadar Osmanlı-Türk Edebî Mahsullerinde Muhtevanın Tekâmülü", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Yıl: 11, Sayı: 2, İstanbul 1982, s. 31-43.
- ÇAVUŞOĞLU, M., "Nedime Dair", *Türk Dili*, Sayı: 426, s.331-346.
- DUMAN, M., *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ne Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri*, TDK Yay., no: 616, Ankara 1995.
- GÜMÜŞKILIÇ, M., *Phonological Features of the 18th Century Ottoman Turkish (18 Yüzyıl Osmanlı Türkçesi Ses Hadiseleri)*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

-
- (6 cilt), Harvard Ün. Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, Amerika Birleşik Devletleri 2005.
- GÜMÜŞKILIÇ, M., "Rumeli Türkçesinin İstanbul Türkçesi Konuşma Diline Etkisi", *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, Ankara 2004, s.1311-1313.
- GÜMÜŞKILIÇ, M., *Viguiet'in Elemens de la Langue Turque (Türk Dilinin Unsurları) Adlı Eserinin Ses Uyumları Bakımından İncelenmesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1992.
- BİLGEGİL, M. K., "Kaybolan İstanbul Türkçesi", *Kubbealtı Akademi Dergisi*, Sayı: 1, İstanbul 1972, s. 62-72.
- TULUM, M., XVII ve XVIII. Yüzyıllarda İstanbul Türkçesi: Sesler ve Uyumlar Üzerine Bir Deneme", *Türkler*, Cilt: 11, Ankara 2002, s.489-508.
- YALÇINER, N., "İstanbul Türkçesi Konuşma Dili Hakkında Bir Araştırma (1930-1950 Yılları Arası)", *Türk Dili*, Sayı: 609, Ankara 2002, s.712-723.
- GÜLENSOY, T., "Rumeli Ağızlarının Ses Bilgisi Üzerine Bir Deneme", *TDA Yıllığı Belleten 1984*, Ankara 1987, s.87-147.
- ORAL-SEYHAN, T., "İstanbul Türkçesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bak. ve Tarih Vak. Yay., Cilt: 4, İstanbul 1994, s.243-246.
- Viguiet, *Elemens de Langue Turque*, İstanbul 1790.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*